

УДК 101.1:316

Батракіна Є. Є.,
аспірантка кафедри теоретичної та практичної
філософії, Харківський національний університет
ім. В. Н. Каразіна (Україна, Харків),
elizaveta.batr@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ В ТЕОРІЇ АГОНІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ Ш. МУФФ

Проаналізована теорія агоністичної демократії Ш. Муффа, що представлена авторкою як опозиція агрегативній та деліберативній моделям демократії. Висвітлені основні положення та розкрито теоретичне проблемне поле агоністичної концепції. Визначені основні методологічні помилки та проаналізовані суттєві викривлення Ш. Муффа початкового змісту концепції, використаних нею для побудови свого дослідження. Продемонстрована необґрунтованість критики деліберативної моделі демократії. Спираючись на сучасні закордонні дослідження, виявлені суттєві концептуальні недоліки теорії агоністичної демократії.

Ключові слова: агоністична модель демократії, плюралізм, деліберативна демократія, консенсус антагонізм.

В обґрунтуванні своєї концепції агоністичного плюралізму Ш. Муфф спирається на М. Вебера, К. Шмітта, А. Грамши, Л. Вітгенштейна, а також звертається до критики агрегативної та деліберативної моделей демократії. Агрегативна теорія передбачає підсумовування народних інтересів політичними партіями, де політичне включення суспільства обмежується лише участю у виборах, які проводяться через певні проміжки часу. У деліберативній демократії ключову роль відіграють процедури обговорення в суспільстві: легітимація влади досягається лише шляхом комунікативних процедур, за допомогою раціонального дискурсу. Агрегативна теорія антиномативна за своєю природою, нехтує можливостями суспільної консолідації і не викликає у автора особливого інтересу в силу своєї очевидної неспроможності. Муфф солідарна з прагненням деліберативних теоретиків збагатити агрегативну модель дієвою участю громадян та суспільними дебатами. Але все ж основні положення своєї агоністичної теорії вона формулює на підставі критики деліберативної моделі Ю. Хабермаса. Як вірно зауважив П. Бурдьє, «недостатньо розвернутися у зворотний бік від помилки, щоб прийти до істини» [1, с. 31]. При більш детальному розгляді стає очевидним, що ця критика в теорії Ш. Муффа часто веде не тільки до викривлення ідей своїх теоретичних опонентів, але й концепцій, на яких засновано її дослідження. Даною проблематикою займаються такі дослідники як Дж. Краудер, Е. Кнопе, Е. Ірвін, М. Небло, Дж. Драйзек, С. Поцелуєв. Нажаль, ця проблема недостатньо висвітлена у вітчизняній літературі та все ще вимагає ретельного наукового опрацювання, що і обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою наукової статті є критичний аналіз теорії агоністичної демократії. Спираючись на останні дослідження ми будемо намагатися виявити перелік методологічно незадовільних аспектів в агоністичній концепції Ш. Муффа.

Як вважає Муфф, теза про зворотну залежність влади і демократії, на яку спирається деліберативна модель, є помилковою. Невірно вважати, що в більш демократичному суспільстві присутній менший обсяг влади в соціальних відносинах. Влада не є перешкодою, вона неминуха і становить невід'ємну частину суспільних відносин. Тому «головне питання демократичної політики полягає не в тому, яким чином усунути владу, а в тому,

яким чином створити форми влади більш сумісні з демократичними цінностями» [4, с. 193].

Метою має стати її мобілізація демократичним шляхом. Це необхідно, щоб дати безлічі демократичних голосів можливість вступати в боротьбу за гегемонію. Ця встановлена гегемонія не може бути постійною, а має місце лише до тих пір, доки люди готові підтримувати свою відданість існуючому порядку.

Специфіка політичних відносин в агрегативній моделі демократії Й. Шумпетера виражена економікою, а в деліберативній теорії Ю. Хабермаса – етикою. І в тому, і в іншому варіанті, на думку Муффа, своєрідність політичного упускається. Політичне в агоністичній теорії виступає не як простір свободи та громадського обговорення, але як «простір влади, конфлікту і антагонізму» [5, с. 89]. На думку автора, для побудови оптимальної демократичної політики не можна ігнорувати природу політичного, існуючий антагонізм і опозицію «ми–вони». Знищення категорії «вони» не відповідає специфіці політичних відносин, що ґрунтуються на практиці включення–виключення. Моралізм заперечує непримиренність, раціоналізм – пристрасті, а орієнтація на консенсус – соціальну тенденцію до антагонізму. У підсумку всі вони зайняті марним пошуком остаточної відповіді, що неможлива в умовах плюралізму цінностей. Тому метою демократичного процесу не може стати раціональний консенсус, як в деліберативній теорії, і в принципі, «враховуючи невикорінність плюралізму цінностей, не існує жодного раціонального вирішення конфлікту, чим обумовлюється його антагоністичний вимір» [4, с. 195].

Консенсус претендує на тотальність, що пригнічує існуючий плюралізм в суспільстві, саме тому йому протиставляється «незнищенна» політична боротьба, яка водночас є і «умовою» демократії. Не треба долати антагонізми, а навпаки, потрібно згадити опозицію та перетворити «їх» з ворогів на суперників, де «суперник – це ворог, але ворог легітимний, ворог, з яким у нас існують певні точки дотику, оскільки ми обидва дотримуємось етико–політичних принципів ліберальної демократії: свободи та рівності» [4, с. 194]. Таким чином, якщо антагонізм К. Шмітта є конфлікт між ворогами, які прагнуть знищити один одного, то «агонізм» Ш. Муффа передбачає конфлікт між «суперниками», які протистоять один одному, але також і визнають один одного, як носіїв легітимних поглядів. Основне завдання Муффа бачить саме в трансформації цього антагонізму, як боротьби між ворогами, в агонізм – боротьбу між суперниками. Це зіткнення являє собою не просто конфлікт інтересів, це боротьба «проектів гегемоністського характеру», які є випадковими і не мають раціональної природи. Вони представляють собою «неміцні та прагматичні конструкції, які можуть бути розартикульовані і трансформовані в результаті агоністичної боротьби між сторонами» [6]. Конкуренти в ліберальній моделі змагаються за домінування в рамках існуючої системи–гегемона, а супротивники в агоністичній ставлять під сумнів панівну гегемонію. Це гра за правилами, де діалог набуває ірраціонального характеру.

У деліберативній теорії демократії, як і в класичному лібералізмі, вважає Муфф, ігнорується роль афектів і пристрастей в політичних процесах. Ідеальна мовна ситуація, як умова раціонального обґрунтування демократичного процесу, неможлива, а тому абсурдно

сприяти прагненню публіки до того, що ніколи не може бути актуалізовано. Індивідуальні життєві контексти виступають основною перешкодою на шляху до неупередженого обговорення, проте в той же час лише вони є умовою можливості його існування. Для ефективності демократичних правил недостатньо лише їх інтелектуального обґрунтування. Виправданням їх значимості може служити специфічна віра, «пристрасний вибір» на користь демократії. Ідентифікація з демократичними цінностями стане можливою тільки в разі узгодженості раціональних обґрунтувань з формами життя. А політичні зрушення можливі лише за наявності суспільної віри в альтернативу існуючому політичному порядку. Необхідно враховувати антагоністичну природу політичного і мобілізувати пристрасні в ім'я демократії, що допоможе запобігти поширенню праворадикальних настроїв. Фундаментальні рухи ґрунтуються на емоційному, а не раціональному консенсусі, а також згуртовують суспільство на основі протиставлення друзів і ворогів, а не навколо раціональної публічної дискусії. Ш. Муфф дійсно стурбована цією проблемою та не раз підкреслює: «багато людей все частіше стали шукати інші форми колективної ідентифікації, що часто здатні поставити під загрозу громадянські узи, які повинні об'єднувати демократичну політичну спільноту» [4, с. 190–191].

Насправді, за вдалим висловом С. Поцелуєва, «концепція агоністичної демократії є лише інверсія абстрактної схеми деліберативної демократії, перетворення консенсусу з ідеалу в контр-ідеал політичного дискурсу» [7, с. 79]. Але як ми відзначали на самому початку, цього недостатньо для побудови логічно бездоганної моделі.

Як вважає Ш. Муфф, природа тимчасового консенсусу не може бути раціональною, згода можлива не просто шляхом прийняття точки зору іншого, але лише за допомогою радикальної зміни політичної ідентичності, шляхом ірраціонального переходу в нову «віру». Це не тільки повністю суперечить рефлексивно-діалогічному принципу формування колективних ідентичностей в дусі Дж. Міда. Подібний «мирний конфлікт» або «конфліктний консенсус», який, як уточнює Д. Глінос, не є ні регулятивним ідеалом, ні єдністю думки щодо будь-якої інтерпретації, але залишається позбавленим певного змісту [2, с. 92]. Ми в свою чергу можемо сказати, що це скоріше ігрова конструкція, семантичний парадокс.

Консенсус завжди необхідний для підтримки регулятивних рамок політичних відносин. В обґрунтуванні ліберальної теорії теоретики спираються на концепцію універсальної людської природи та людського блага. Ш. Муфф стверджує, що її теорія демократії, навпаки, не має потреби в універсалізмі, адже ідентичності не відрізняються стабільністю та не можуть бути повністю зафіксовані. Але як же тоді вивести певні правила для обґрунтування агонізму, якщо всі принципи, на думку Муфф, є гегемоністськими. Насправді, як підкреслює Е. Кнопс, Муфф і самій не вдалося обійти необхідність наявності певних універсальних умов. Це стосується перш за все головних принципів рівності і свободи, завдяки яким можливий перехід з антагонізму в агонізм та перетворення ворогів у легітимних суперників. Вона дійсно цілковито не наслідє К. Шмітта, підкреслюючи, що відмінність агонізму від антагонізму насамперед в

прихильності цим ліберальним принципам. Незважаючи на всі свої аргументи проти, Муфф опосередковано визнає необхідність існування передзаданого універсального консенсусу, в її випадку це стосується набору етико-політичних принципів. Звертаючи увагу на цю невідповідність, Е. Кнопс знаходить теорію Ш. Муфф внутрішньо непослідовною.

Суперечливість агоністичної концепції можна усунути тільки за умови деактуалізації твердження про неможливість універсального раціонального консенсусу. Як вважає Кнопс, таким чином «ї агоністична теорія демократії може розглядатися як деліберативна. Однак ми можемо також стверджувати, що обговорення, і раціональний консенсус можуть розглядатися як агоністичні» [12, с. 125]. Він вважає, що такий підхід відкриває можливість інтеграції деліберативної і агоністичної теорій. Е. Кнопс вибудовує свою інтегровану модель шляхом аналізу лінгвістичних концепцій, що лежать в основі агоністичної та деліберативної моделей, а також звертаючись до теорій Ж. Лакана і Ж. Деріди. На думку автора, агонізм і деліберативність, як різні елементи єдиного проекту, можуть не тільки доповнити один одного, але й заповнити власні прогалини. Їх часткова інтеграція ще більше актуалізує важливість відмінностей в суспільстві та публічного обговорення, що сприятиме можливості досягнення більш всеосяжного консенсусу.

Єва Ірман, аналізуючи звинувачення Муфф на адресу теорії деліберативної демократії з приводу спотворення природи політичного та ігнорування його конфліктного виміру, стверджує, що саме деліберативність є конститутивною складовою конфлікту. У своїй аргументації Ірман показує, що не тільки агонізм, але й антагонізм залежить від деліберативних рамок. Конфлікт може існувати тільки за наявності єдиного символічного простору, який в свою чергу конструюється деліберативними методами. Саме там учасники бачать один одного як ворогів або друзів: «залучені актори можуть розпізнати антагоністичний конфлікт тільки за наявності загальних припущень щодо один одного як суб'єктів» [11, с. 1045].

Ідею нерозв'язності конфліктів Ірман вважає небезпечною тенденцією у сучасній політичній теорії. Автор підкреслює: «якщо ці ідеї не піддавати ретельному дослідженню, вони можуть перешкоджати глибшому розумінню конфліктів, а саме, як вони виникають і з чого вони складаються» [11, с. 1045]. Таке ставлення до конфлікту не тільки помилкове, але ще й може служити демотиватором для реальних учасників процесу комунікації, які свідомо не будуть налаштовані на досягнення взаєморозуміння.

Занадто перебільшені звинувачення з приводу нехтування пристрасним виміром політичного в деліберативній теорії демократії. Як зауважує Д. Краудер, «всупереч перебільшеній картині Муфф, обговорення не передбачає «усунення» пристрасностей, або пристрасних прив'язаностей до колективних ідентифікацій. Мається на увазі критичне дослідження цих прив'язаностей та припущень, які вони виробляють» [11, с. 25]. Деліберативна теорія демократії, заснована на раціональності, аж ніяк не виключає присутність емоцій та пристрасностей. Швидше за всього тут йдеться про необхідність перш за все критичних роздумів з приводу спірних питань. Публічне обґрунтування допоможе розібратися в придатності тієї чи іншої точки зору, змусить працювати не тільки

емоції, але й розум в пошуках найбільш раціональної відповіді. Це прекрасна відповідь агрегативній моделі, де упередження та приватні необґрунтовані інтереси просто підсумовуються.

Так само вважає і М. Небло, стверджуючи, що ми не можемо говорити про протиставлення емоцій та розуму в теорії деліберативної демократії. На думку американського дослідника, характеристика Ю. Хабермаса як «гіперраціоналіста» формує хибне уявлення про його теорію деліберативної демократії. Хабермас дійсно намагається перемістити питання моралі в царство розуму, але не тільки не заперечує, а навпаки, підкреслює значимість емоцій в комунікативних процесах. Як говорить Небло, автор не приділив достатньо уваги детальному обґрунтуванню взаємодії емоцій і розуму, але логіку його міркувань ми можемо простежити в окремих фрагментах. Сам Небло виділяє 12 різних ролей, які імпліцитно грають емоції в процесах деліберативної демократії. Як підкреслює автор: «реальний ворог розуму, і, отже, обговорення, не емоції, а скоріше нелегітимна влада, яка руйнує складну взаємодію розуму і емоцій. Для деліберативного демократа ні розум, ні емоції не можуть працювати один без одного» [17].

Ще одним істотним недоліком в теорії агоністичної демократії є досить самовільна інтерпретація Ш. Муффа ідей М. Вебера. Так на думку С. Поцелуєва, веберівська «боротьба» богів занадто різко протиставляється Муффу принципам компромісу та згоди в політиці. За Вебером політична навпаки неодмінно має укладати компроміси, часом жертвуючи менш важливим заради більш важливого. Так, Вебер також підкреслює роль пристрастей в політичному просторі, але він ставить пристрасть і відповідальність в один ряд: «Політика є потужне повільне буріння твердих пластів, проведене одночасно з пристрастю і холодним оком» [2, с. 690]. Завдяки цьому твердженню також стає зрозумілим, чому було б неправильно протиставляти використані в агоністичній теорії ідеї Вебера проти деліберативної моделі. Більш того, як вважає С. Поцелуєв, «методологія Вебера не дозволяє запросто протиставити себе принципам згоди вже хоча б тому, що відповідна категорія вводиться ним в методологічний інструментарій «розуміючої соціології» [7, с. 78].

Як було зауважено, оптимальна демократична модель, на думку Муффа, повинна враховувати тенденцію до антагонізму і плюралізм цінностей, що лежить в його основі. Цей плюралізм і є основою агоністичної теорії демократії. Загальновідомо, що схожа ідея плюралізму цінностей лежить в основі доктрини К. Шмітта, згідно з якою політичні конфлікти не можуть бути вирішені раціонально, але тільки самостійно, випадково. Якщо Шмітт використав це положення як принцип диктатури, то Муффа бачить його у якості основи демократичної теорії. Але необхідно зауважити, що не слід ігнорувати той факт, що позиція Муффа також ґрунтується і на ідеї «плюралізму цінностей» М. Вебера. Для Вебера, сучасне «розчаклування» світу означає відмову від домодерного розуміння об'єктивного і гармонійного морального порядку. Сьогодні ми самі виступаємо творцями власних цінностей і робимо вибір, коли вони вступають в протиріччя, без об'єктивних вказівок. Отже, наші моральні вибори принципово суб'єктивні і нерациональні. На думку Вебера, «життя ... знає (якщо не вдаватися до образу) тільки несумісність найбільш принципових, взагалі

можливих життєвих позицій і непримиренність боротьби між ними, а отже, необхідність між ними вибирати» [2, с. 730]. Але якщо Вебер говорить про нерациональність виключно ціннісного вибору, то Муффа чомусь поширює це і на політичну сферу. Саме тому її демократичний плюралізм дійсно виглядає занадто ірраціонально. До того ж, незважаючи на визнання того, що плюралізм передбачає діалогічність, автор акцентує увагу не на цьому, але виключно на протиставленні «ми–вони», що передбачає, можливість існування «їх», як конструюють «нас» тільки в ролі ворогів і конкурентів.

В цілому, якщо цінності несумірні, то це не означає, що наш вибір повинен бути нерациональним. У певних ситуаціях ми можемо віддати перевагу одній цінності по відношенню до іншої, якщо це буде служити суспільному благу. У таких випадках аргументовані рішення і публічне обговорення просто необхідні. І в такому разі, всупереч аргументам Муффа, раціональне вирішення конфлікту цінностей можливо. Дж. Краудер підкреслює: «наявність плюралізму накладає на нас важкий вибір між конкуруючими цінностями і такий вибір може бути зроблений добре тільки людьми, які мають здатність до самостійної критичної рефлексії» [10, с. 23]. Під час ціннісного конфлікту ми повинні проявити досить поваги і прийняти найбільш раціональне рішення, це можливо лише внаслідок попереднього раціонального обґрунтування.

Ш. Муффа накладає психоаналітичні схеми на соціальні антагонізми, розглядаючи їх як розривання останніх і, на жаль, часом тут складно розгледіти щось ще, крім мовної гри. Комунікативний підхід у політиці ріднить теорію Муффа з деліберативною моделлю, але заперечення надзвичайної важливості раціональності необґрунтоване, адже в просторі політичного потрібен саме раціональний діалог. До того ж, в політиці досить часто мова йде лише про різні інтереси, а не про жорсткий антагонізм, тому зміна позицій зацікавлених сторін дійсно може статися в ході раціональної дискусії. «Агоністична демократія» позбавлена предметної логіки політичного спілкування, а антропологічні принципи надії та пристрасті значно обмежують роль діалогу. У світі плюралізму цінностей різноманітність призводить до постійних суперечок, але це не означає, що вимоги до процесів деліберативної демократії повністю неприйнятні. Муффа і сама намагається знайти раціональні обґрунтування для агоністичної демократії, намагаючись запобігти наслідкам деструктивного характеру антагонізму.

Звинування Муффа і Лаклау на адресу деліберативної демократії з приводу постулювання «публічної сфери, де владою можна було б знехтувати» [4, с. 192], а також міркування про те, що «чим демократичніше є суспільство, тим менший обсяг влади присутній в його соціальних відносинах» [4, с. 192] насправді свідчать про досить вузьке розуміння влади в агоністичній моделі. Подібна критика необачна, оскільки не враховує дуальний концепт влади, який Ю. Хабермас переймає від Дж. Міда і Х. Арндта.

Автор не дає чітких відповідей, як може антагонізм, що передбачає насильство, поступово переходити в агонізм, орієнтований на демократичні процедури. А ліберальні принципи свободи і рівності, що перетворюють легітимних ворогів в суперників, розкривають внутрішнє протиріччя агоністичної теорії. Згодом Муффа сама себе

не раз спростовує, заявляючи, що ці принципи є лише вираженням існуючої гегемонії. Їй не вдається уникнути універсалізму і певного консенсусу, адже ми дійсно не можемо собі уявити цей перехід без наявності будь-яких єдиних світоглядних рамок. Яка гарантія, що «вони» готові прийняти намічені автором принципи. І якщо вони також можуть бути оскаржені, то наскільки ймовірно є те, що вороги зможуть ще коли-небудь перетворитися в суперників, адже саме антагонізм, а не агонізм може бути природним і неминучим.

Аналіз зазначених суперечностей змушує нас погодитися із доречним зауваженням Дж. Краудера, що агоністична модель демократії представляє собою лише «опис традиційної політики групових інтересів, перекладений на модну та незв'язну мову постструктуралізму» [10, с. 26].

Список використаних джерел

1. Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер; пер. с нем. Ю. Н. Давыдова. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Глинос Д. Радикальный демократический этос, или что такое подлинное политическое действие? // Логос. – 2003. – №39. – С.82–104.
4. Муфф Ш. К агонистической модели демократии / Ш. Муфф // Логос. – 2004. – №2 (42). – С.180–197.
5. Муфф Ш. Политика и политическое / Ш. Муфф // Политико-философский ежегодник. – М.: ИФ РАН, 2008. – №1. – С.88–102.
6. Муфф Ш. Пространства публичной полемики, демократическая политика и динамика настроений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://2nd.moscowbiennale.ru/ru/muff_doklad1/
7. Почеуев С. П. От «антагонизма» к «агонизму»: к теории демократии Э. Лаклау и Ш. Муфф // Политическая концептология. – 2011. – №2. – С.48–73.
8. Хабермас Ю. Философский спор вокруг идеи демократии / Ю. Хабермас / Демократия. Разум. Нравственность; пер. с нем. А. Михайлов, В. Кононов. – М., 1995. – С.31–55.
9. Chambers S. Deliberative democratic theory // Annual Review of Political Science. – 2003. – Vol.6, №1. – P.307–326.
10. Crowder G. Chantal Mouffe's Agonistic Democracy // University of Newcastle. – 2006. – P.2–28.
11. Erman E. What is Wrong with Agonistic Pluralism?: Reflections on Conflict in Democratic Theory // Philosophy and Social Criticism. – 2009. – Vol.35, №9. – P.1039–1062.
12. Knops A. Debate: Agonism as Deliberation – On Mouffe's Theory of Democracy // The Journal of Political Philosophy. – 2007. – Vol.15, №1. – P.115–126.
13. Knops A. Integrating agonism with deliberation – Realising the benefits // Filozofija I Društvo. – 2012. – Vol.23 (4). – P.151–169.
14. Mouffe Ch. Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism [Electronic resource] / https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_72.pdf
15. Mansbridge J., Bohman J., Chambers S., Estlund D., Føllesdal A., Fung A., Lafont C., Manin B., Marti J. The Place of Self-Interest and the Role of Power in Deliberative Democracy // The Journal of Political Philosophy. – 2010. – Vol.18, №1. – P.64–100.
16. Mouffe Ch. Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism // Reihe Politikwissenschaft / Political Science Series 72. – Institut für Höhere Studien (IHS). – 2000. – P.1–27.
17. Neblo M. Impassioned Democracy: The Role of Emotion in Deliberative Theory [Electronic resource] / <http://polisci.osu.edu/sites/polisci.osu.edu/files/NebloImpassioned4Web063014.pdf>

Batrakina E. E., PhD student, V. N. Karazin Kharkiv national university (Ukraine, Kharkiv), elizaveta.batr@gmail.com

Conceptual contradictions in Chantal Mouffe's theory of agonistic democracy

This article analyzes the theory of agonistic democracy that Ch. Mouffe presented as an alternative model to aggregative and deliberative models. Attention is given to the fundamental ideas of agonism and the theoretical concept of the problem of agonistic democracy. This article further identifies basic methodological mistakes and analyzes substantial distortion of original content of concepts used by the Mouffe to build her theory. It strives to show that Mouffe's criticism of deliberative model of democracy is unfounded. Based on current foreign research significant conceptual weaknesses of the theory of agonistic democracy were identified.

Keywords: agonistic model of democracy, pluralism, deliberative democracy, consensus, antagonism.

Батракіна Е. Е., аспірантка кафедри теоретическої і практичної філософії, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Україна, Харків), elizaveta.batr@gmail.com

Концептуальные противоречия в теории агонистической демократии Ш. Муфф

Проанализирована теория агонистической демократии Ш. Муфф, что представлена как оппозиция агрегативной и deliberative моделям демократии. Освещены основные положения и раскрыты теоретические проблемные поле агонистической концепции. Определены основные методологические ошибки, а также проанализированы существенные искажения Ш. Муфф исходного содержания концепций, использованных ею для построения своего исследования. Продемонстрирована необоснованность критики deliberative модели демократии. Опираясь на современные зарубежные исследования, выявлены существенные концептуальные недостатки теории агонистической демократии.

Ключевые слова: агонистическая модель демократии, плюрализм, deliberative демократия, консенсус, антагонизм.

* * *

References

1. Burd'e P. Sociologija politiki / P. Burd'e; per. s fr. N. A. Shmatko. – M.: Socio-Logos, 1993. – 336 s.
2. Veber M. Izbrannye proizvedeniya / M. Veber; per. s nem. Ju. N. Davydova. – M.: Progress, 1990. – 808 s.
3. Glinos D. Radikal'nyj demokraticeskij jetos, ili chto takoe podlinnoe politicheskoe dejstvie? // Logos. – 2003. – №39. – С.82–104.
4. Muff Sh. K agonisticheskoy modeli demokratiy / Sh. Muff // Логос. – 2004. – №2. (42). – С.180–197.